DIGLOSLIA ALEBO FUNKČNÝ BILINGVIZMUS V JAZYKOVEJ SITUÁCII
RÓMOV NA SLOVENSKU A V MAĎARSKU

TIBOR PINTÉR

Nyelvtudományi Intézet, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
Jazykovedný ústav Maďarskej akadémie vied v Budapešti

PINTÉR, Tibor: Diglossia or Functional Bilingualism in the Language Situation of Gypsies in Slovakia and Hungary. *Jazykovedný časopis*, 2011, Vol. 62, No. 1, pp. 3 – 18. (Bratislava)

On average, when the diglossia of the Gypsies is discussed in the Hungarian, Czech and Slovak literature, this term is used for their bilingualism without specifying their social surroundings and language use. In this paper I would like to set out to amend this shortcoming in research by looking at the main characteristic features of diglossia and then trying to compare them with writings of Hungarian and Slovak Gypsies. On the basis of investigations in two different communities and of other Hungarian, Slovak and Czech sociolinguistic papers (which also deal with the language use of Gypsy communities) I would like attempt to point out those characteristic points of diglossia which also exist in the investigated communities. My conclusion is that diglossia exists only in isolated and introverted communities which usually do not have contacts with the non-Gypsy environment. Because of the changing lifestyle in this area, the number of these groups is steadily decreasing. This means that speaking about the diglossia of the speech communities requires in-depth research; otherwise the results will not reflect the linguistic reality.

1. Základné otázky diglosie

Diglosia ako špecifický typ bilingvizmu je v stredoeurópskej jazykovede podrobne spracovaná (Ferguson, 2003 (1959); Fishman, 1967, 1985; Kloss, 1976/2003; Fasold, 1984; Shiffman, 1997).

Pod klasickou, fergusonovskou diglosiou sa rozumie situácia, „v ktorej koexistujú vedľa seba v celom spoločenstve dve variety jazyka a každá plní svoju presne stanovenú úlohu“ (Ferguson, 2003, s. 101). Charles A. Ferguson opisuje jazykový stav, ktorý sa líši od situácie, kde rečové spoločenstvo používa dve variety – spisovnú, resp. štandardnú varietu, a niektorý nárečový variant – jedného jazyka, a tiež od situácie, kde komunita používa dva geneticky nesúvisiace samostatné jazyky. Je to i preto, lebo z kódov komunity tzv. vysokú varietu (H-varietu) nikto nepoužíva ako každodenný konverzačný jazyk a členovia komunity v neformálnych situáciách používajú výhradne tzv. nízku varietu (L-varietu). Ch. A. Ferguson jednoznačne nedefinuje pojem jazyka, geografického dialektu, jazykovej variety či rečovej komunity (porov. Ferguson, 2003, s. 102), čo bolo dôvodom rozličných interpretácií diglosných jazykových situácií (Fasold, 1984, s. 43).

Podľa iného poňatia v diglosnej situácii nestoja len jazykové variety geneticky súvisiace, ale aj jazyky geneticky nepríbuzné, ak vyhovujú kritériám funkčnej špeci-

fickosti (Fishman, 1967, s. 29). Rozdiel medzi dvomi základnými poňatiami diglosie odráža aj terminológia, keď fergusonovskú diglosiu pomenúva ako klasickú diglosiu (*classical diglossia*) alebo endo-diglosiu a fishmanovskú diglosiu ako rozšírenú diglosiu (*extended diglossia*) alebo exo-diglosiu (porov. Shiffman, 1997, s. 209 – 210); v odbornej literatúre sa ešte často používa Klossova klasifikácia, ktorá pomenúva prvú ako vnútornú diglosiu (*in-diglossia* alebo *Binnendiglossie*) a druhú ako vonkajšiu diglosiu (*out-diglossia* alebo *Außendiglossie*) (Kloss, 1976/2003, s. 131; Shiffman, 1997, s. 209).

V maďarskej jazykovede sa bilingvizmus Rómov už tradične nazýva diglosiou bez toho, aby niekto hlbšie preskúmal danú problematiku. Vedecké výskumy sa však nezaobierajú diglosiou, ale sústreďujú sa na stav jazyka a na jazyk vôbec. V týchto štúdiách sa sociolingvistické aspekty netýkajú postavenia jazykov bilingvistov, zvyčajne sa skúma iba používanie jazykov (kde a kto).

Touto štúdiou chcem oponovať tým výskumníkom, ktorí používajú pojem diglosia na bilingvizmus Rómov v Maďarsku, na Slovensku či v Sedmohradsku bez toho, aby pojem diglosie bližšie špecifikovali. Pre týchto výskumníkov je charakteristické, že sa zaoberajú používaním jazykov len okrajovo – ich výskumy sa sústreďujú na iné, hlavne etnologické problémy. V ich chápaní sa diglosia spája s fishmanovským chápaním pojmu (novšími teóriami neoperujú). Aby som dokázal, že ani Fishmanovo staršie chápanie nemožno aplikovať na všetky rómske komunity, sústredím sa na toto chápanie (aj keď som si vedomý, že veda túto interpretáciu už dávno prekročila).

2. Bilingvizmus Rómov vnímaný ako diglosia

Romologička Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied Andrea Szalaiová v štúdií *Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség* [Jednotnosť? Rozmanitosť? Cigánska menšina a jazyková rôznorodosť] poukazuje na to, že publikácie o rómskej menšine v Maďarsku – bez širšieho sociolingvistického alebo sociologického výskumu – pokladajú dvojazyčnosť Rómov za diglosiu (Szalai, 2007, s. 22). V prípade, že bilingvizmus Rómov považujeme bez bližšej špecifikácie za diglosiu, predpokladáme, že rómske spoločenstvá a komunity bez sociálnych, kultúrnych a jazykových špecifickostí používajú svoj jazyk v zmysle a funkcii Fishmanovej L-variety. Tento model by však uzavrel dialektý rómčiny (a podobne aj beáštiny) do úzkeho kruhu používania jazyka. Modernjšie sú poňatia, ktoré hovoria o zmene v komunikácii Rómov: posun od tradičnej diglosnej situácie k zmene v dominancii jazykov a k zmenám v komunikačnom systéme (Hübschmanová, 1979, s. 41; Bořkovicová, 2006, s. 37).

S poňatím diglosie, kde rómčina a beáštiny sú označované len ako nízke variety, sa nemôžem stotožniť, lebo takýto prístup k používaniu jazyka Rómov zastiera ich jazykovú, etnickú, sociálnu rôznorodosť a rozvrstvenie. Keby diglosia bola charakteristickou vlastnosťou každej rómskej spoločnosti (hoc i len v Maďarsku), nemohli by sme sledovať rozsiahlu asimiláciu tzv. maďarských Rómov (Rómovia Ro-

mungro, či presnejšie Rómovia používajúci severocentrálnu rómčinu a juhocentrálnu rómčinu) v Maďarsku i na Slovensku (Kemény, 1999; s. 11, Szalai, 2007, s. 43), a to preto, lebo jeden z dlhodobých následkov diglosie je práve dlhodobá autonómia dvoch jazykových kódov (pozri Fishman, 1985, s. 48 – 50). Ďalej sa zdá, že asimilácia Rómov v Maďarsku sa netýka každej etnickej skupiny Rómov, pretože podľa výskumov spracúvajúcich údaje z posledných desiatich rokov nepatrne vzrástol počet Rómov používajúcich vlašský dialekt (Kemény – Janky, 2003b, s. 17 – 22).

Pred zobrazením jazykovej situácie Rómov Maďarska a Slovenska považujem za účelné načrtnúť Fishmanovo chápanie diglosie, ktorej základom je, že sa nevzťahuje na variety jedného jazyka, ale na kontakt dvoch geneticky nesúvisiacich jazykov (môže ísť o niektorý z typov jazykových variet – štýl, register, dialekt – používaných v odlišných funkciách). J. A. Fishman striktno oddeľuje dvojazyčnosť od diglosie, pričom dvojazyčnosť pokladá za osobitný jav patriaci do oblasti psycholingvistiky a diglosiu považuje za jav sociálny, patriaci do oblasti sociolingvistiky. Ďalšou dôležitou dištinkciou je, že dvojazyčnosť a diglosia môžu existovať nezávisle od seba a že v diglosnej situácii skoro celé rečové spoločenstvo pozná tak H-varietu, ako aj L-varietu.

Podstatou môjho výkladu o diglosnej situácii Rómov je, že rómske komunity v strednej Európe žijú v rozličných spoločenských a sociálnych podmienkach, pričom jednotlivé komunity majú rozličné spoločenské siete (*social network*): rozličné životy komunít pôsobia i na používanie jazyka/jazykov. Základným rozdielom v osvojovaní si jazyka je, že členovia niektorých komunít si osvoja ako prvý jazyk maďarčinu (a/alebo slovenčinu, či v Čechách češtinu), v prípade iných komunít zas niektorý dialekt rómčiny či beáštiny, a tak si jazyk majority (v istých lokalitách Slovenska na maďarsko-slovenskej jazykovej hranici ide o jazyky majoritných spoločenstiev: maďarský jazyk a slovenský jazyk) osvoja len paralelne s vernakulárnym jazykom v komunikácii so širším, nerómskym okolím. Nemožno obísť fakt, že jednotlivé komunity používajú rómčinu a beáštinu v rozličnej miere a v rozličných doménach (tu zámerne nepoužívam termín materinský jazyk, pretože nie každá skupina sa považuje za skupinu s rómskym či beášskym materinským jazykom). Aj na základe uvedeného možno predpokladať nasledujúce: nemôžeme jednotne hovoriť o diglosii rómskych komunít (aj keď je ľahšie zastierať rozličnosti). To však neznamená, že neexistujú rómske komunity s diglosným rozložením jazykov.

Vo výklade dvojazyčnosti rómskych komunít sa budem opierať v prvom rade o svoje výskumy a o odbornú literatúru. Vlastné výskumy som urobil v rokoch 2001 – 2002 v rómskej komunite mesta Dunajská Streda (kde sa hovorí juhocentrálnym variantom rómčiny) a roku 2002 v rómskej komunite osady Malý háj (kde sa používa severovlašský variant rómčiny). Respondenti prislúchajú dvom komunitám s odlišnou štruktúrou a odlišným sociálnym pozadím i jazykom: komunita rozprávajúca juhocentrálnym (ďalej JC) variantom rómčiny žije rozptýlene medzi maďarskou lokálnou majoritou, pričom komunita rozprávajúca severovlašským variantom rómči-

ny žije separovane v kompaktnej komunite. Popri vlastných výskumoch venujem pozornosť výskumom opísaným v prácach: *Jazyková asimilácia vo vlašských komunitách* a *Dimenzie jazykovej inakosti: Možnosti zachovania menšinových jazykov* (podrobnejšie pozri Bartha, 2007, s. 244 – 266; Pálmainé Orsós, 2007, s. 266 – 293). Prvý výskum sa týka obce Mánfa, druhý obcí Hodász a Kántorjánosi.¹

2.1. Špecifikácia funkcií

Azda najdôležitejšou vlastnosťou diglosie je funkčná *špecifikácia funkcií* medzi L-varietou a H-varietou (pozri Fasold, 1984, s. 52; Fishman, 1985; ale napríklad aj časti slovenskej alebo českej odbornej literatúry o dvojjazyčnosti Rómov, ktoré hovoria o diglosii – pozri bibliografiu). Pri funkčnom rozlišovaní používa dvojjazyčný hovoriaci jeden kód iba v situáciách X, druhý kód iba v situáciách Y. V diglosnej situácii rómčiny sa to realizuje nasledovne: H-varietu (v našom prípade maďarský a/alebo slovenský jazyk) charakterizuje používanie písaného jazyka – beletria, vedecká próza, publicistika – a formálne registre hovoreného jazyka; L-varietu (v našom prípade rómčina alebo beáščina) sa používa v neformálnych, najmä familiárnych doménach používania jazyka. Keďže H-varietu sa viaže na formálne situácie, jej používanie sa obmedzuje najmä na školské vyučovanie, štátnu a verejnú správu a na domény náboženstva, t. j. na situácie, v ktorých dominujú komunikáty založené na písaných textoch. Najdôležitejšou črtou funkčnej rozdielnosti diglosných jazykov je, že v diglosnej komunite neexistuje vrstva, ktorá by pravidelne používala H-varietu v každodenných kontaktoch (porov. Ferguson, 2004, s. 110; Fasold, 1984, s. 44).

Podoby formálnosti jazykových variet, ako aj viazanosť L a H-variet ku komunikačným situáciám v komunitách skúmaných v tejto štúdii je komplikovanejšia ako v modeli diglosie vytvorenom J. A. Fishmanom (a teda aj v porovnaní s tým, ako diglosiu Rómov predstavujú výskumníci). Azda najväčšou chybou tohto modelu je, že maďarčina/slovenčina a rómčina/beáščina sa vnímajú ako vysoké a nízke kódy. V maďarskej a slovenskej odbornej literatúre sa nehovorí o formálnosti rečových situácií, pričom rečové situácie diferencujú aj samotné H a L-variety. Formálnosť (resp. mieru formálnosti) rečovej situácie určujú zúčastňujúce sa osoby, téma a čas, teda je prirodzené, aby sa nízke variety používali vo formálnych situáciách a vysoké variety v neformálnych situáciách. V prvej situácii môžu byť ritualizované „rečové vzory“ používané v rozhovoroch s rómskym vajdom alebo s vysoko váženými členmi komunity, či pri rituálnych udalostiach (napr. sobáš, pohreb). Tieto situácie sa jednoznačne líšia od každodenných rečových situácií (nejde teda o samu varietu, lež o situácie, kde sa používa iný spôsob hovoru – ktorý sa môže realizovať napríklad výberom lexiky). Tento fakt majú hovoriaci zakódovaný vo svojej komunikačnej kompetencii, preto sa jazykovo (napríklad štýlom alebo používaním komunikačných formúl) prispôsobujú situácii.

¹ Obec Mánfa sa nachádza pri Pécsi na juhozápade Maďarska. Obec Hodász a Kántorjánosi sa nachádzajú na severovýchode Maďarska, približne 40 km od obce Nyíregyháza.

Používanie vysokej variety implikuje tri základné problémy. Vysoký kód je možné používať aj v neformálnych situáciách, napríklad v komunikácii s priateľmi z majoritnej skupiny (napr. v obchode), t. j. v neformálnych situáciách, kde ostatní zúčastnení nevedia po rómsky. Druhý problém sa týka trojjazyčných skupín, respektíve ich členov. V ich prípade sa s vysokou varietou stotožňujú obidva jazyky – maďarský aj slovenský. Trojjazyční ľudia sú si však vedomí možnosti a pravidiel používania oboch/všetkých troch kódov (napr. dunajskostredskí Rómovia, ktorí vedia po slovensky, sa rozprávajú so slovenskými úradníkmi po slovensky aj vtedy, keď vedia, že úradníci vedia aj po maďarsky – pretože od nich niečo chcú). Tretí problém sa týka formálnej špecifikosti kódov. Vysoký kód – maďarský jazyk – niektorých dunajskostredských Rómov sa diferencuje na viac registrov a štýlov. Zosilnenia formálnosti samotnej situácie sa pridrižava aj používanie jazyka: buď používaním rečových formúl alebo približovaním sa k štandardu maďarčiny. Vysoký kód – maďarský jazyk – v dunajskostredskej a malohájskej skupine sa stotožňuje s regionálnym variantom maďarčiny (spisovnú maďarčinu na Slovensku pozná len málo Rómov dunajskostredskej komunity). Vo fishmanovskom modeli však vysoký kód charakterizuje štandardizovanosť a kodifikovanosť.

Formálnosť-neformálnosť vysokého a nízkeho kódu nie sú také jednoduché, ako ich predstavujú výskumníci rómskeho jazyka v Maďarsku a na Slovensku. Na modelovanie jazykovej situácie v Dunajskej Strede a v Malom Háji je azda najvhodnejší Gumperzov model „dvojitej zahniezdenej diglosie“ (*double nested diglossia*), len v tomto prípade vysoký kód predstavujú dva rôzne jazyky.

1. graf: Model voľby jazyka malohájskych a dunajskostredských Rómov

formálne variety slovenčiny (priblíženie sa k spisovnej variete slovenského jazyka)	H	slovenčina
neformálne variety slovenčiny (štandard, subštandard, nárečové prvky)		
formálne variety maďarčiny (priblíženie sa k „spisovnej variete maďarského jazyka na Slovensku“)		maďarčina
neformálne variety maďarčiny (regionálna varieta maďarského jazyka používaná v Malom Háji a v Dunajskej Strede)		
formálne variety rómčiny (formálne komunikačné situácie)	L	rómčina
neformálne variety rómčiny (každodenná komunikácia)		

Funkčná rozdielnosť kódov v komunitách opísaných v tejto štúdii je prítomná v rozličnej miere. Jazyk, jeho používatelia, ako aj mimojazyková realita sa stále menia (môže sa zmeniť, zaniknúť aj diglosná situácia), a tak stav opísaný (Milenou Hübschmannovou či Zitou Régerovou) v sedemdesiatych rokoch dvadsiateho

storočia mohol byť diglosiou, ale jazyková situácia 21. storočia už nevyhovuje kritériám diglosie (a takisto z nediglosných komunít mohli vzniknúť diglosné).

Špecifikácia úloh vysokého a nízkeho kódu sa mení v závislosti od rôznych vlastností skupiny, ako napríklad od počtu a intenzity interetnických kontaktov. Nižšie uvedená tabuľka predstavuje špecifikáciu podľa formálnosti rečovej situácie v dunajskostredskej a malohájskej skupine Rómov.

1. tabuľka: Výber jazykov dunajskostredských a malohájskych Rómov

	rómcina		maďarčina		slovenčina	
	MH	DS	MH	DS	MH	DS
s rodičmi/so starými rodičmi	x	x		(x)		
s deťmi	x		(x)	x		
s manželkou/manželom	x	(x)		x		
s priateľmi	x	(x)	x	x		
s Rómami z Malého Hája*	x					
s inými Rómami	x	(x)		x		
s Nerómami z Malého Hája *	(x)		x			
so starostom obce			x	x		
v úrade			x	x		(x)
s kňazom			x	x		
v obchode			x	x		(x)
v reštaurácii			x	x		(x)
na pošte			x	x		
u lekára vo Vrakúni*			x		(x)	
u lekára v Dunajskej Strede			x	x	(x)	(x)
u lekára v Bratislave*					x	
na súde			x	x		x
na polícii			x	x		(x)
v škole	(x)		x	x		

(vysvetlivky: MH – Malý Háj, DS – Dunajská Streda, x – väčšinou, (x) – niekedy, * – otázka bola položená len v malohájskej skupine)

Z tabuľky vidieť rozdielnu úlohu rómciny v živote dvoch skupín, ktoré žijú približne v 10 km vzdialenosti od seba. Uzavretá skupina malohájskych Rómov rozpráva väčšinou po rómsky, slovenský jazyk ako vysoký kód je prítomný iba v niektorých doménach používania jazyka (zo skupiny po slovensky vedia len traja). Z jazykov okolia prináleží funkcia vysokého kódu len maďarskému jazyku. V jazykovom svete

tejto skupiny sa funkčná rozdielnosť kódov realizuje systematicky (diglosnú situáciu posilňuje osvojenie si vysokého kódu počas druhotnej socializácie, ako aj otvorená prestíž vysokého kódu): výber kódu medzi vysokou a nízkou varietou sa prispôsobuje formálnym a neformálnym komunikačným situáciám.

Funkčná rozdielnosť kódov je odlišná v dunajskostredskej komunite: skupina jednoznačne identifikuje slovenský jazyk ako vysokú varietu (tento jav charakterizuje všetky menšiny na Slovensku) a vernakulárny jazyk, čo je u väčšiny – hlavne u mladších – regionálny variant maďarského jazyka, ako nízku varietu. Problém funkčnej rozdielnosti nízkej a vysokej variety/variet v prípade dunajskostredských Rómov nepredstavuje trojica jazykov rómčina – maďarčina – slovenčina (tak ako to nie je problémom ani v iných trojjazyčných skupinách), ale skôr jazyková zmena – v smere rómčina → maďarčina, ktorá charakterizuje značnú časť komunity (Pintér, 2004, s. 71 – 76), preto by v ich prípade bolo možné hovoriť o maďarsko–maďarskej diglosii alebo o maďarsko–slovenskej diglosii. Z tabuľky síce vidno, že komunita vo familiárnych situáciách používa aj rómčinu, ale domény (rodičia, starí rodičia, priatelia, iný Róm) ukazujú, že tento jazyk používajú najmä respondenti stredného a staršieho veku. O podobnej jazykovej zmene píše aj Csilla Barthová (2007) v kompaktnej skupine Rómov vo východnom Maďarsku: najviac mobilná vrstva skupiny (15–30 roční) čoraz menej používa rómčinu v rodine. Aj keď Cs. Barthová pripomína, že jej dáta viažuce sa na súvislosť medzi vekom a používaním/výberom jazyka nie sú vždy významné, jej zistenia sú v každom prípade platné (ibid). Keďže respondenti môjho výskumu dunajskostredských Rómov štruktúrou nereprezentovali celú komunitu, výsledky výskumu ukazujú len tendencie.

Tabuľka ukazuje aj mieru používania jazykov: v prípade dunajskostredských Rómov neexistuje doména používania jazykov, kde by rozprávali len alebo väčšinou po rómsky. Iba v komunikácii s rodičmi a starými rodičmi je ešte rómčina dominantná: z tabuľky to nevidno, ale tieto dáta sa vzťahujú len na respondentov stredného a staršieho veku. Oproti Rómom z Malého Hája je u tejto skupiny dôležité postavenie slovenského jazyka: pre mladú generáciu po zmene jazykov sa slovenčina stala prestížnym jazykom, je jazykom, prostredníctvom ktorého je možné umiestniť sa na dobrom pracovisku (a tak zarábať viac peňazí a žiť lepšie). Dunajskostredskí Rómovia nevytvárajú kompaktnú skupinu, čoraz viac sa asimilujú do lokálnej väčšiny – do maďarského obyvateľstva. Popri jazykovej asimilácii si však zachovali aj výpožičky, interferencie z rómčiny, ale tieto markery majú u nich skôr emocionálnu či emblematickú než kognitívnu funkciu.

Na základe hore uvedeného možno povedať, že jednoznačná funkčná špecifickosť (t. j. výberu kódu) necharakterizuje všetky rómske skupiny na Slovensku a v Maďarsku. Rozdielnosť funkcií rómskeho, bežského jazyka a maďarčiny/slovenčiny je jednoznačná v zatvorených, viac separovaných skupinách. Špecifikácia funkcií sa neuskutočňuje len v tých skupinách, kde prebieha jazyková asimilácia. Nemožno zabudnúť ani na to, že funkčná špecifickosť je v úzkej spojitosti s prestížou, osvojovaním si jazykov a stabilitou jazykovej situácie.

2.2. Prestíž

V diglosnej situácii sa používanie vysokého a nízkeho kódu diferencuje tak, že vysoký kód sa používa v situáciách vyššie stojacich v systéme hodnôt spoločnosti a nízky kód sa používa vo familiárnych doménach. Pod prestížou sa rozumie také spoločenské uznanie, ktoré je jednoznačné aj pre vonkajšiu (širšiu) aj pre vnútornú (užšiu) spoločnosť. Stáva sa aj to, že si úzka spoločenská vrstva začne vážiť aj také veci, ktoré sú pre širšiu komunitu bezcenné alebo nezaujímavé. Aj preto pri výskume prestíže jazyka a/alebo jeho variet treba byť rozvážnym, lebo prestíž môže byť jednoznačná pre každého, teda otvorená (*overt prestige*), alebo len pre istú podskupinu zo širšieho spoločenstva, teda skrytá (*covert prestige*). V prípade jazykov o skrytej prestíži hovoríme vtedy, keď istý jazyk, varieta alebo gramatický variant je v širšom vnímaní menej cenený, ale v istých situáciách ukazuje väzbu s istou skupinou alebo spoločnosťou – má viac emocionalnú než pragmatickú hodnotu. Je pritom dôležité, že hodnota a prestíž sa neviažu na jazyk (alebo varietu, či formu), ale skôr na skupinu, na používateľov jazyka (variety, formy).

Výskumníci, ktorí skúmajú diglosiu Rómov na Slovensku a v Maďarsku, zvyčajne nehovoria o prestíži vysokej či nízkej variety. V ich poňatí sa diglosia viaže len na funkčnú rozdielnosť v používaní jazykov. Pri výskume prestíže a prestížnych foriem treba vziať do úvahy aj to, že popri vysokej variete majú aj jednotlivé nízke variety vo vzájomnom porovnaní rôzne stupne prestíže. Keďže otvorená prestíž sa v prípade jazykov viaže zvyčajne k jazykom, ktorými sa dá ľahko finančne a spoločensky uplatniť, v Maďarsku a na Slovensku môžeme považovať za vysoké variety maďarský jazyk a slovenský jazyk.

V živote malohájskych Rómov je prestíž maďarského jazyka jednoznačná – osada žije v obklopení obcí a miest obývaných najmä obyvateľstvom maďarskej národnosti – zároveň je prestíž rómskeho jazyka takisto evidentná: dospelí členovia skupiny síce rozprávajú po maďarsky (je to jazyk komunikácie s okolím), no členovia osady sa medzi sebou rozprávajú vlašským dialektom rómskeho jazyka. Aj závery z výskumu o používaní jazykov, aj odpovede na otázky o užitočnosti a „krásu“ jazykov prinášajú to isté: každý respondent považoval za „krajšiu“ vernakulárnu rómčinu a za užitočnejší jazyk maďarčinu (túto otázku sme nepoložili v súvislosti so slovenským jazykom, len s jazykmi, s ktorými sa dostávajú každodenne do kontaktu). Členovia skupiny sú si síce vedomí dôležitosti slovenčiny, poznanie tohto jazyka však pre nich neznamena lepšie spoločenské uplatnenie, pretože vo svojom živote so širším životným prostredím stotožňujú okolité dediny a okresné mesto – Dunajskú Stredú – obývané prevažne obyvateľmi maďarskej národnosti. Je to paradoxné, ale v bežnom živote ich k používaniu slovenčiny vlastne nič nemotivuje (keď je potrebné rozprávať po slovensky, vyriešia to tlmočením).

Oproti tejto skupine dunajskostredskí Rómovia netvorí kompaktnú spoločenskú štruktúru, čo vidno i na ich používaní jazyka: mladší stále menej používajú rómčinu. V prípade strednej a najmladšej generácie ide o vedomých používateľov jazy-

ka, na dosiahnutie cieľa používajú slovenčinu i v maďarskom jazykovom prostredí. Slovo „vedomý“ používam zámerne, pretože tí dunajskostredskí Rómovia, ktorí rozprávajú po slovensky, podnecujú komunikáciu po slovensky tam, kde vedia, že partner – administratívny pracovník, lekár, predavač atď. – je Slovak, a vedia, že slovenčinou ľahšie dosiahnu svoj cieľ (aj keď vedia, že partner rozumie alebo rozpráva po maďarsky). Vidno teda, že pre niektorých je aj slovenčina prestížnym jazykom. Na druhej strane však rómčina nemá takú mieru prestíže ako u Rómov z Malého Hája. Aj keď spomedzi dunajskostredských Rómov rozprávajú po rómsky už iba starší, každý respondent výskumu považoval za dôležité, aby sa jeho dieťa učilo aj po rómsky – vlastný, JC variant rómčiny je pre nich stále jazykom súdržnosti.

Podľa Csilly Barthovej v komunite Rómov obcí Hodász a Kántorjánosi má maďarčina väčšiu prestíž, avšak v týchto komunitách majú dialekty cerharčina a lovárčina väčšiu úlohu ako JC rómčina v prípade Dunajskostredčanov (Bartha, 2007, s. 254). V oboch skupinách sa jednoznačne odlišujú funkcie vernakulárneho jazyka a jazyka majoritnej spoločnosti: rómčina je jazykom familiárnych domén, pričom komunikácia s majoritnou spoločnosťou Maďarov prebieha výlučne v maďarčine. Rozširovanie funkcií maďarčiny sleduje praktické ciele, prestíž rómčiny sa viaže predovšetkým na vyjadrenie skupinovej identity a na emocionálnu rovinu. To dokazujú aj výsledky výskumu o dôležitosti rómčiny. V obciach výskumu Rómovia spájali dôležitosť rómčiny s nasledujúcimi kategóriami: starootcovské dedičstvo, jazyk predkov, vnútorný svet Cigánov, materinský jazyk ako právo, komunikácia s ostatnými, rómske zvyky, krása jazyka, podmienka skupinovej príslušnosti (Bartha, 2007, s. 261). Spomenuté kategórie znamenajú pre členov rómskej komunity znak viazanosti k danej skupine.

Rozdiel v prestíži vysokého a nízkeho kódu je podobný aj v prípade Beášov obce Mánfa. Vernakulárnu beáštinu používajú vo familiárnych doménach, pričom maďarský jazyk používajú v interetnickej komunikácii. Z výsledkov výskumu Anny Pálmainé (Pálmainé Orsós, 2007b) vidno aj to, že lokálna rómska komunita má kladný vzťah k vernakulárnej beáštime, ba v doménach vnútroskupinovej komunikácie má beáštime väčšiu hodnotu ako jazyk okolia – maďarčina (Pálmainé Orsós, op. cit., s. 274 – 275, s. 285).

V živote rómskych komunít v Maďarsku a na Slovensku má z praktického hľadiska maďarčina a slovenčina dôležitejšiu úlohu ako rómčina či beáštime. Je to kvôli súčasnej jazykovej situácii, kde sú maďarčina a slovenčina dominantné jazyky. Túto situáciu, závislosť od majoritnej spoločnosti, poznajú aj členovia najmenších rómskych komunít. Vedia, že v súčasnosti pomocou vernakulárnej rómčiny či beáštiny nedokážu užiť rodinu. Keď sa lepšie pozrieme na rozdiely v prestíži kódov, vidíme, že rómske spoločenstvá považujú vernakulárny nízky kód za veľmi dôležitý. Skrytá prestíž rómčiny – t. j. nízkeho kódu – je teda v skutočnosti ani nie taká skrytá, pretože v rómskej komunite môže byť práve rómčina znakom rómskej identity alebo znakom skupinovej príslušnosti. Zdá sa, že v uzavretej komunite je prestíž rómčiny silnejšia, v otvorených komunitách prestíž závisí od miery asimilácie. K presnejším

poznatkom o prestíži rómskeho jazyka v bilingválnych spoločenstvách by bolo potrebné urobiť viac výskumov, a to na reprezentatívnej vzorke.

V rómskych lokálnych komunitách skúmaných v tejto štúdii má aj nízky kód aj vysoký kód svoju prestíž. Nie je preto správne hovoriť o tom, že rómčina alebo beáščina ako nízke kódy majú nízky stupeň prestíže. Síce v komunitách môjho výskumu mal vysoký kód väčšiu prestíž, v iných spoločenstvách – napr. v istých komunitách v Sedmohradsku – nie je určenie prestížneho jazyka vždy jednoduché a závisí aj od rečovej situácie. Existujú aj také komunikačné situácie, kde vysoký kód má nižšiu prestíž (napríklad vo vnútro skupinovej komunikácii).

2.3 Osvojovanie si jazykov

Pri modelovaní osvojovania si jazykov stredoeurópskych bilingválnych detí rómskych komunít je zdanlivo ľahké vysloviť názor, že rómske deti si osvojujú jazyk majoritnej spoločnosti – vysoký kód – len v druhotnej jazykovej socializácii v škole, pričom prvotná jazyková socializácia prebieha vo vernakulárnom jazyku lokálnej komunity – nízkom kóde (napr. Réger, 1979, s. 61; 1988, s. 172; Hübschmannová, 1979, s. 40).

Takéto poňatie však príliš zovšeobecňuje, pretože poznanie a osvojovanie si jazykov je rozdielne v jednotlivých lokálnych komunitách, ba môže byť rozdielne aj v rámci jednej komunity. Spôsob a čas osvojenia si vysokého a nízkeho kódu závisí predovšetkým od samotnej skupiny, od jej sociálnej štruktúry, od vnútro skupinových a medziskupinových kontaktov. Tieto faktory však nie sú jednotné ani v skupinách môjho výskumu. Už na konci 80. rokov Zita Régerová upozornila na to, že nie každé rómske dieťa začne základnú školskú výučbu bez toho, aby nemalo aktívnu či pasívnu kompetenciu v maďarskom jazyku. Dôvody šírenia sa maďarčiny videla najmä v zanechaní tradičného rómskeho životného štýlu a v zániku izolácie rómskych spoločenstiev (Réger, 1988, s. 172). Keďže na osvojenie si jazyka/jazykov v detstve vplýva najmä jazyk užšej skupiny (dieťa si teda jazyk voľne nevyberá), prvý jazyk rómskych detí na Slovensku a v Maďarsku závisí od koherencie skupiny a od intenzity interetnických vzťahov. Na základe mojich výskumov sa ukazuje, že deti uzavretých a/alebo separovaných skupín, ktoré si ešte zachovali rómske tradície (napr. tance, spevy, jedlá, vzťah k Bohu, tradičné remeslá), sa socializujú vo vernakulárnom rómskom jazyku alebo beáščine. V závislosti od miery uzavretosti konkrétneho spoločenstva si deti popri osvojení jazyka komunity môžu paralelne osvojiť aj jazyk/jazyky širšieho prostredia, teda v našom prípade maďarčinu a/alebo slovenčinu.

Podľa J. A. Fishmana (ako aj podľa Fergusona) bilingválni ľudia v diglosnej situácii lepšie ovládajú nízky kód než vysoký, čo je vlastne prirodzený dôsledok rozdielu vyplývajúceho z osvojenia si a naučenia sa jazykov (Ferguson, 2004, s. 105; Fishman, 1985, s. 43). Tie tvrdenia, podľa ktorých sú v rómskych a beášskych komunitách na Slovensku a v Maďarsku rómčina a beáščina silnejšie ako maďarský a/alebo slovenský jazyk, nie sú vždy pravdivé. Takéto zovšeobecnenie nemožno uplatniť ani v skupinách môjho výskumu a v skupinách opísaných v literatúre. Dunajsko-

stredskí Rómovia rozprávajú lepšie po maďarsky ako po rómsky: JC varietu rómčiny ovládajú už len starší, ale podľa ich priznania aj oni už zabúdajú, pretože „*už niet s kým normálne sa rozprávať po rómsky*“ (v tom asi hrá úlohu aj imobilita skupiny a prebiehajúca jazyková zmena). Nedostatok možností rozprávať po rómsky a nedostatok praxe v rómčine v jazykovo asimilovaných komunitách spôsobuje jazykovú atrófiu rómčiny a beáštiny a napokon jazykovú zmenu. Jazyková situácia je veľmi rôznorodá. Na pochopenie (jazykovej) asimilácie maďarských či slovenských Rómov treba vedieť viac o demografických, sociálnych, jazykových faktoroch, na to však treba uskutočniť viac výskumov. Jedno je však isté: asimilácia Rómov na Slovensku a v Maďarsku nie je výsledkom najnovšej doby.

Oproti dunajskostredskej skupine odlišná je situácia u separovane žijúcich malohájskych Rómov, kde žijú Rómovia, ktorí sú dominantní v rómčine. V jazykovom repertoári skupiny je rómčina silnejším jazykom. U prevažnej väčšiny dominuje v dennej rečovej praxi rómčina – aj to ukazuje, že ide o zavretú skupinu –, avšak s užším okolím sa rozprávajú po maďarsky (Pintér – Menyhárt, 2005, s. 80; Menyhárt – Pintér, 2007, s. 300). Vzťah medzi znalosťou vysokého a nízkeho kódu a medzi spoločenským postavením skupiny dokazuje aj fakt, že v tých obciach, kde Rómovia netvoria súdržnú skupinu, zrýchlila sa i asimilácia: ako príklad možno uviesť Rómov žijúcich na južnom a západnom Slovensku a v českých mestách² (Elšík, 2003, s. 44). Pri určení miery znalosti jazykov narážame na problém, že bilingválni respondenti hodnotia ovládanie jazykov subjektívne, t. j. svoju kompetenciu v jednom či druhom jazyku podhodnocujú alebo nadhodnocujú. Moje výskumy a výskumy, na ktoré sa v tejto štúdii odvolávam, boli založené na objektívnych vedeckých pozorovaniach, ako aj na subjektívnom hodnotení respondentov.

O žiadnom cielenom výskume znalosti jazykov Rómov používajúcich JC varietu rómčiny som nepočul, doteraz som sa stretol s údajmi o znalosti jazykov len v rámci iného – hlavne sociologického výskumu. Tieto výskumy svedčia o jazykovej asimilácii Rómov (Szalai, 2007, s. 37 – 39, 43). Podľa niektorých výskumníkov Rómovia rozprávajúci JC varietami rómčiny žijú v Maďarsku už len v niektorých obciach – predovšetkým v samosprávnom kraji Nógrád, v okolí Budapešti v obciach Csobánka a Pilis a v malom počte v samosprávnom kraji Baranya v obci Versend. Najviac z nich žije na južnom Slovensku (Elšík et al., 1999, s. 284–286; Elšík, 2007, s. 261–262; Hübschmannová–Bubeník, 1997, s. 135). Kompetencia v maďarskom jazyku a v beáštiny, ako aj zmena jazykov Beášov v Maďarsku môžu byť rozličné aj v jednotlivých skupinách. Znalosť kódov a s tým súvisiaca zmena jazykov je často diferencovaná aj v rámci jednej skupiny (súvisí to predovšetkým so štruktúrou a s generačným členením skupiny). Beáši z Mánfy, podobne ako dunajskostredskí Rómovia, používajú čoraz častejšie vysoký kód (t. j. maďarčinu). Podľa Anny Pálmainé je v skupine všeobecne platné, že vernakulárny jazyk používajú zväčša už len starí, mladší používajú jazyk okolia – maďarčinu. Je však dôležité, že zmena jazyka

² Je však pravdou, že v niektorých komunitách je rómčina celkom vitálna.

neznamená zmenu či stratu identity (Pálmainé Orsós, 2007b, s. 288 – 291). Materinský jazyk je len jedným faktorom etnickej identity. V skupinách Rómov Csilly Barthovej sa ukazujú podobné fakty: v dvoch skúmaných komunitách do istej miery síce každý pozná aj nízky aj vysoký kód, no hovoriaci reprezentujú rozličné typy a stupne individuálnej dvojazyčnosti (Bartha, 2007, s. 259).

Fishmanove tézy o osvojení si jazyka sú bližšie k situácii v Maďarsku a na Slovensku ako myšlienky o miere jazykovej znalosti. V skupinách mojej štúdie je skoro všeobecne platné – až na výnimku dunajskostredských Rómov –, že značná časť komunít sa jazykovo socializuje vo vernakulárnom rómskom jazyku alebo v beášti-ne. Vo Fishmanovom chápaní v systéme osvojenia si jazykov vysoký kód znamená „jazyk vysokej kultúry“ a jeho osvojenie je obmedzené len na školské vyučovanie. V našom prípade je však vysoký kód oveľa rozšírenejší. Je pravda, že časť skupín si osvojuje nízky kód ako materinský jazyk (je to tak v Malom Háji, ako aj v komunitách, ktoré skúmali Bartha, Réger, Pálmainé Orsós, Hübschmannová a Elšík), pričom však paralelne alebo o pár rokov neskoršie si osvojujú aj vysoký kód, a to od okolia. Školské osvojenie si vysokého kódu síce existuje dodnes, ale podľa odbornej literatúry a podľa mojich skúseností stáva sa to čoraz menej: čím je skupina zavretejšia a separovanejšia, tým je pravdepodobnejšie, že vysoký kód si deti osvoja len v škole a naopak, s rastúcou mierou otvorenosti spoločenstva vzrastá aj miera osvojovania vysokého kódu v mimoškolskej komunikácii.

Zdá sa, že osvojenie si nízkeho a vysokého kódu, ako aj miera znalosti jazykov nie sú také schematické, ako sa to podáva v literatúre zaoberajúcej sa rómskym obyvateľstvom Maďarska a Slovenska. Je pravdepodobnejšie, že medzi jednotlivými skupinami Rómov je v tomto smere značný rozdiel: rozdiely môžu vyplývať zo sociálneho zariadenia skupiny, ako aj od úlohy druhého jazyka v skupine.

2.4 Štandardizovanosť

Pri diglosii rómskej menšiny sa maďarská ani slovenská literatúra nezaobera vypracovanosťou kódov a mierou ich štandardizovanosti (aj keď to v tomto prípade kvôli rozmanitosti dialektov nie je ľahké). Hoci sa táto otázka u J. A. Fishmana expressis verbis neobjavuje, je dôležité poznamenať, že v klasickej diglosii je v miere štandardizovanosti oboch kódov značný rozdiel – popri vypracovanom vysokom kóde stojí nízky kód na nižšom stupni štandardizovanosti (Fasold, 1984, s. 44). Vypracovanosť vysokého kódu je založená na jeho vysokom stupni štandardizovanosti³ a kodifikovanos-

³ O štandardizovanej variete hovoríme v tom prípade, keď je daná varieta v geografickom a sociálnom zmysle nečlenená, t. j. je varietou, ktorá stojí nad ostatnými dialektmi a sociolektmi – buď ju používa celé rečové spoločenstvo, alebo jej aspoň priznáva „nadradenosť“. Jej „povýšenie“ môže prebiehať spontánne, teda keď si spoločenstvo samo vyberie varietu, ktorej znalosť a používanie pokladá za povinné: tento proces sa nazýva *štandardizovaním* sa variety. Keď sa výber variety neuskutočňuje prostredníctvom spoločenstva, t. j. keď „povznesenie“ je riadené centrálnym orgánom – je plánované –, hovoríme o *štandardizovaní* variety. Pri oboch procesoch sa kodifikuje „konečná forma“ variety, jej normy sú zachytené v rôznych príručkách (slovníkoch, gramatikách, pravidlách pravopisu atď.). Kodifikácia je len jedným, avšak veľmi dôrazným momentom štandardizovania, ktoré sa týka hlavne písanej formy jazyka

ti: je to dávno študovaný jazyk (alebo varieta), opis jeho systému a pravopisu zachytáva mnoho príručiek. Oproti tomu miera štandardizovanosti nízkeho kódu je oveľa nižšia a spravidla ho charakterizuje nekodifikovanosť (Ferguson, 2003).

V prípade maďarského a slovenského jazyka je ich vypracovanosť jednoznačná. Spisovnú varietu oboch jazykov opisuje mnoho príručiek i gramatík – medzi nimi aj diela kodifikované Maďarskou či Slovenskou akadémiou vied. Jednotná a zjednocujúca norma spisovnej variety je platná na každej rovine jazyka aj na rovine grafém a pravopisu.

Aj nízky kód slovenských a maďarských Rómov, teda rómčina a beášťina, je opísaný v gramatikách, ale tie nemajú takú normatívnu silu ako akademické gramatiky. Za modernými gramatikami vysokého kódu stojí inštitucionálna podpora, čo v prípade gramatík nízkeho kódu necítiť – je to predovšetkým vec moci. Pri štandardizovanosti rómčiny a beášťiny treba vziať do úvahy aj ich nárečovú rôznorodosť a rozličné miery štandardizovanosti jednotlivých dialektov.

Obidva kódy majú teda gramatiky, ale vypracovanosť kódov, ako aj počet domén používania jazykov a počet registrov sa výrazne líšia: nízky kód nemožno použiť vo všetkých doménach vysokého kódu, ako napríklad v štátnej správe, administratíve. To však neznamená, že nízky kód by bol horší a vysoký kód lepší. Jazykovým plánovaním, finančnou a morálnou podporou sa môže používateľnosť jazyka rozšíriť (ako to ukazujú viacero európskych príkladov).

Je zrejme, že štandardizovanosť vysokého a nízkeho kódu u Rómov v Maďarsku a na Slovensku sa nepodobá situácii, ktorú predstavili Ch. A. Ferguson, J. A. Fishman a iní bádatelia diglosie. Rozdiel medzi mierou štandardizovanosti oboch kódov rómčiny síce existuje, ale nie je až taký veľký ako v klasických prípadoch diglosie.

2.5 Stabilita

Stabilitu v diglosnej situácii podčiarkol už Ch. A. Ferguson, podľa ktorého stabilita diglosie môže pretrvať viac než sto alebo tisíc rokov (Ferguson, 2004, s. 106). O otázke stability vyslovil podobný názor aj J. A. Fishman, podľa ktorého diglosná situácia musí pretrvávať minimálne cez tri generácie, pričom funkcie jednotlivých kódov zostanú nezmenené (Fishman, 1985, s. 39, 1967, s. 29 – 30). Dlhodobá stabilita je podľa J. A. Fishmana dôsledkom *funkčnej rozdielnosti*. Aj keď je stabilita jedným zo základných prvkov diglosie, netrvá navždy. Dôvodom jej zániku môže byť napríklad štátne vzdelávanie, ktoré vnucovaním vysokého kódu pomáha zmene dominancie a koniec koncov i zmene jazyka.

Pri poznaní jazykovej situácie Rómov v Maďarsku a na Slovensku pokladám za pravdepodobné, že diglosia vysokého a nízkeho kódu Rómov nie je stabilná. Jednak rozšírenie domén používania beášťiny a rómskeho jazyka, jednak štatistiky, ako i jazykové zmeny opísané v odbornej literatúre svedčia o tom, že jazyková situácia Rómov v oboch štátoch **nie je jednoznačne stabilná**.

(nepochybne však môže byť kodifikovaná aj hovorená podoba jazyka – ako je kodifikovaná napríklad aj výslovnosť slovenského jazyka; Ábel Král: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*, 1984).

Stabilná jazyková situácia, ktorá je základným znakom diglose, nie je všeobecne platná vo všetkých rómskych spoločnostiach Maďarska a Slovenska. Napriek tomu, že nebol urobený výskum o používaní jazyka celého rómskeho spoločenstva ani v jednom spomenutom štáte, zdá sa, že o stabilnej jazykovej situácii nemôžeme hovoriť predovšetkým u mladšej generácie nekompaktných komunít.

3. Diglosia, či funkčný bilingvizmus?

Keďže dvojjazyčnosť slovenských a maďarských Rómov vznikla v kontakte dvoch samostatných jazykov, na tento vzťah možno uplatniť predovšetkým Fishmanovo rozšírené chápanie diglosie. O predstavených komunitách, ako aj o iných rómskych komunitách Maďarska a Slovenska, však nemôžeme jednoznačne vyhlásiť, že sú pre ne platné všetky kritéria Fishmanovej diglosie. Sme bližšie k pravde, ak hovoríme, že len isté vlastnosti Fishmanovej diglosie existujú v používaní jazyka skupín výskumu a pravdepodobne aj v ostatných skupinách regiónu. Potom však vystupuje otázka, či možno hovoriť všeobecne o diglosii vtedy, keď sú platné len niektoré jej vlastnosti (touto otázkou sa v štúdiu o diglosii zaoberá podrobnejšie i Fasold, 1984).

Rozdiely v jednotlivých skupinách nevyplyvávajú z rozdielu ich jazykov alebo dialektov, skôr z rozdielneho spoločenského zaradenia, postavenia a z rozdielnych interetnických vzťahov skupín. Hoci isté vlastnosti diglosie boli v skupinách môjho výskumu prítomné, nemožno jednoznačne hovoriť o diglosii týchto spoločenstiev. Ak sa hovorí o diglosii tej alebo inej skupiny, bolo by potrebné aj spresniť typ diglosie.

Po výskume používania jazyka niektorých rómskych skupín Maďarska a Slovenska tu možno hovoriť o nasledovnej jazykovej situácii: výskumníkmi najviac spomínaný jav – funkčná rozdielnosť či špecifickosť kódov – je prítomný v používaní jazykov skúmaných skupín, no bolo by príliš odvážne hovoriť, že to platí pre všetky rómske skupiny či komunity. Používanie jazykov (ako aj výber kódov) je predovšetkým spoločensky podmienené, a tak i prítomnosť dvojjazyčnosti závisí hlavne od sociálneho zaradenia (a iných mimojazykových faktorov) viacjazyčnej skupiny. Asimilačné tendencie (lokálnej) majoritnej spoločnosti v istých prípadoch vedú k zániku dvojjazyčnosti. Týka sa to najmä tých nekompaktných spoločenstiev, kde sú vnútrospoločenské väzby slabé.⁴ Existenciu (či práve neexistenciu) funkčnej rozdielnosti kódov ovplyvňuje aj jazyková atrícia u mladej generácie, ktorá predstavuje všeobecnú tendenciu bez ohľadu na skupinovú či inú príslušnosť (situácia je iná u vlašských Rómov, kde je medzigeneračná komunikácia vo vernakulárnom jazyku každodenná). Popri tejto tendencii ešte v skúmaných skupinách stále cítiť rozdielnosť kódov na rovine formálnosť – neformálnosť, ako aj používanie rôznych jazykov vo familiárnych a verejných doménach. Ale používanie rómčiny či beáštiny v neformálnych doménach nie je v skúmaných komunitách rovnaké: miera intenzity sa mení v závislosti od toho, či sa vernakulárny

⁴ Jazyková situácia Rómov je však zložitejšia: síce je vo všeobecnosti horeuvedené pravdou, ale aby došlo k jazykovej zmene, či k zmene jazykovej dominancie, musí dôjsť aj k zmene iných, napr. demografických, sociálnych faktorov.

jazyk používa v uzavretej skupine (t. j. v skupine, ktorej členovia sa nestýkajú s členmi iného spoločenstva) alebo v otvorenej skupine (t. j. v skupine, ktorej členovia sa pravidelne stýkajú s Nerómami či s Rómami inej skupiny) komunity. Používanie jazyka dvojjazyčných Rómov nemôžeme zúžiť tak, aby sme si predstavili vernakulárny jazyk (v diglosnej situácii označovaný ako nízky kód) ako jazyk, ktorého používanie charakterizuje len neformálne domény.

Funkčná rozdielnosť, jav, ktorý bol u J. A. Fishmana základom diglosie, charakterizuje používanie jazykov Rómov čoraz menej. Netreba však zabudnúť ani na Fishmanovu neskoršiu myšlienku, podľa ktorej existencia všetkých javov diglosie naraz v jednom časovom odseku je len veľmi idealizovaný stav (Fishman, 1985, s. 43).

Pri opise dvojjazyčnosti Rómov potrebujeme viac faktov najmä z oblasti spoločenských charakteristík používateľov jazyka, o ich histórii, používaní jazykov, ako aj o politických pomeroch vplyvujúcich na používanie jazyka. V prípade istých skupín vzťah medzi dvomi jazykmi môže byť diglosiou a v prípade iných skupín je predstaviteľná aj iná forma dvojjazyčnosti.

Výskumníci, ktorí bez hlbšieho výskumu hovoria o diglosii Rómov, by sa mali pridržať Fishmanovej myšlienky, podľa ktorej nesmieme pokladať každý „etnokultúrny problém“ (v našom prípade problém používania viacerých jazykov) za diglosiu: na to, aby sme mohli hovoriť o diglosii, musia byť isté podmienky splnené (Fishman, 1985, s. 53).

Bibliografia

BARTHA, Csilla: Nyelvcsere két magyarországi oláh cigány közösségben – „A régiék a régi cigányt beszéltek, mi már kavarjuk” [Zmena jazykov v dvoch komunitách vlašských Rómov – „Starí hovoria starou cigánčinou, mi už len miešame“]. In: Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében [Cigánske jazyky a spoločnosti v Karpatskej kotline]. Ed. C. Bartha. Budapešť: Nemzeti Tankönyvkiadó 2007, s. 244 – 266.

BOŘKOVCOVÁ, Máša: Romský etnolekt češtiny. Případová studie. Praha: Signeta 2006.

ELŠÍK, Viktor: Interdialect Contact of Czech (and Slovak) Romani Varieties. In: *International Journal of the Sociology of Language*, 2003, roč. 162, s. 41 – 62.

ELŠÍK, Viktor: Grammatical Borrowing in Hungarian Rumungro. In: *Grammatical Borrowing in Cross-linguistic Perspective (Empirical Approaches to Language Typology, 38.)*. Ed. Y. Matras – J. Sakel. Berlin: Mouton de Gruyter 2007, s. 261 – 282.

ELŠÍK, Viktor – HÜBSCHMANNOVÁ, Milena – ŠEBKOVÁ, Hana: The Southern Central (ahi-imperfect) Romani dialects of Slovakia and Northern Hungary. In: *Die Sprache der Roma. Perspektiven der Romani-Forschung in Österreich im interdisziplinären und internationalen Kontext*. Ed. D. Halwachs – F. Menz. Klagenfurt: Drava Verlag 1999, s. 277 – 390.

FASOLD, Ralph: Diglossia. In: *The Sociolinguistics of Society*. Oxford: Blackwell, 1984, s. 34 – 60.

FERGUSON, Charles A.: Diglosia. In: *Antológia bilingvizmu*. Zost. J. Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press 2003, s. 101 – 114. (podľa FERGUSON, Charles A.: Diglosia. In *Word*, 1959, roč. 15, s. 325 – 340 – preklad V. Krupa).

FISHMAN, Joshua A.: Bilingualism with or without Diglossia; Diglossia with or without Bilingualism. In: *Journal of Social Issues*, 1967, roč. 23, č. 2, s. 29 – 38.

FISHMAN, Joshua A.: Bilingualism and Biculturalism as Individual and as Societal Phenomena. In: *The Rise and Fall of the Ethnic Revival: Perspectives on Language and Ethnicity*. Ed. J. A. Fishman. Berlin & New York: Mouton 1985, s. 39 – 56.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena: Bilingualism among the Slovak Rom. In: *International Journal of the Sociology of Language*, 1979, roč. 5, č. 19, s. 33 – 49.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena – BUBENIK, Vít: Causatives in Slovak and Hungarian Romani. In: *The Typology and Dialectology of Romani*. Ed. Y. Matras et al. Amsterdam: John Benjamins 1997, s. 133 – 146.

KEMÉNY, István: A magyarországi cigányság szerkezete a nyelvi változások tükrében [Štruktúra cigánskej spoločnosti v Maďarsku v zrkadle jazykových zmien]. In: *Regio*, 1999, č. 1, s. 3 – 14.

KEMÉNY, István – JANKY, Béla: A 2003. évi cigány felmérésről [O výskume Cigánov v roku 2003]. In: *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején [Stav Cigánov v Maďarsku na začiatku 21. storočia]*. Ed. E. Kállai. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2003, s. 7 – 27.

KLOSS, Heinz: O „diglossii“. In: *Antológia bilingvizmu*. Zost. J. Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press 2003, s. 129 – 138. (podľa KLOSS, Heinz: Über Diglossie. In: *Deutsche Sprache*, 1976, č. 4, s. 313 – 323 – preklad M. Palcútová).

KRÁL, Ábel: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984.

MENYHÁRT, József – PINTÉR, Tibor M.: Nyelvek és lehetőségeik Malomhelyen [Jazyky a ich možnosti v Malom Háji]. In: *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében [Cigánske jazyky a spoločnosti v Karpatskej kotline]*. Ed. C. Bartha. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2007, s. 293 – 307.

PÁLMAINÉ ORSÓS, Anna: A beás nyelv Magyarországon [Beášina v Maďarsku]. In: *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében [Cigánske jazyky a spoločnosti v Karpatskej kotline]*. Ed. C. Bartha. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2007a, s. 52 – 71.

PÁLMAINÉ ORSÓS, Anna: A beás nyelv megőrzésének lehetőségei [Možnosti zachovania beáštiny]. In: *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében [Cigánske jazyky a spoločnosti v Karpatskej kotline]*. Ed. C. Bartha. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2007b, s. 266 – 293.

PINTÉR, Tibor: Kisebbség és nyelvhasználat [Menšina a používanie jazyka]. In: *Tanulmányok a kétnyelvűségről II. [Štúdie o bilingvizme]*. Ed. I. Lanstyák – J. Menyhárt. Bratislava: Kalligram 2004, s. 52 – 93.

PINTÉR, Tibor – MENYHÁRT, József: Bilingvizmus v Malom Háji alebo jazyková situácia v rómskej komunite na Južnom Slovensku. In: *Individuálny a spoločenský bilingvizmus. Zborník príspevkov z II. medzinárodného kolokvia o bilingvizme konaného 10. a 11. júna 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave*. Ed. J. Štefánik. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 77 – 83.

RÉGER, Zita: Bilingual Gypsy Children in Hungary: Explorations in 'Natural' Second-language Acquisition at an Early Age. In: *International Journal of the Sociology of Language*, 1979, roč. 111, č. 1, s. 59 – 82.

RÉGER, Zita: A cigány nyelv: kutatások és vitapontok [Cigánsky jazyk: výskumy a diskusné body]. In: *Műhelymunkák a nyelvészet és társudományai köréből. [Práce z jazykovedy a spoločenských vied]*, 1988, č. 4., s. 155 – 178.

SHIFFMAN, Harold F.: Diglossia as a Sociolinguistic Situation. In: *The Handbook of Sociolinguistics*. Ed. F. Coulmas. Oxford: Blackwell 1997, s. 204 – 215.

SZALAI, Andrea: Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség [Jednotnosť? Rozmanitosť? Cigánska menšina a jazyková rôznorodosť]. In: *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében [Cigánske jazyky a spoločnosti v Karpatskej kotline]*. Ed. C. Bartha. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2007, s. 20 – 52.